

Світлана Нижнікова, Людмила Посохова

(Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Традиції та новації в системі управління духовними навчальними закладами Російської імперії (XVIII – початок XX століття)

*Traditions and Innovations in the Management System of the Spiritual
Educational Institutions of the Russian Empire (18th – Early 20th Centuries)*

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена дослідженню процесу створення системи управління духовними навчальними закладами в Російській імперії в XVIII – на початку XX ст. Були виявлені існуючі традиції і сформовані новації у створеній системі управління. Зроблено висновок про те, що система управління духовними навчальними закладами пройшла кілька етапів розвитку, які відрізнялися своїми характеристиками.

Ключові слова: Російська імперія, Священний Синод, духовна освіта, система управління

Розгалужена мережа навчальних закладів, яка існувала у Російській імперії протягом XVIII – початку XX ст., складалася з освітніх установ різних відомств. Вивчення історії духовної освіти важливо не тільки для розуміння культурно-освітніх процесів, але може надати поживу й для дослідження становлення бюрократичного апарату управління в Російській імперії XVIII – початку XX ст. На кожному з етапів історії мережі духовних навчальних закладів система управління нею діяла по-різному, з пристосуванням існуючих норм та правил до викликів часу. Метою даної розвідки є вивчення проблеми співвідношення традицій та новацій у системі управління духовними навчальними закладами Російської імперії. Результати дослідження особливостей управління духовною освітою дозволяють висвітлити деякі аспекти функціонування державного механізму

Російської імперії в XVIII – на початку XX ст. як цілісної ієрархічної системи державних органів та установ. Розв'язання завдань дослідження передовсім передбачало проведення історико-юридичного аналізу низки законодавчих актів та циркулярів.

Історії духовної освіти в Російській імперії присвячено не одну сотню робіт. На сьогодні достатньо детально описано та проаналізовано процес заснування різних навчальних закладів та окремі аспекти навчального процесу. Історики почали вивчення діяльності органів управління духовними навчальними закладами та деякі реформи в галузі¹. Однак принципи функціонування самої системи управління, механізми діяльності бюрократичного апарату тільки починають потрапляти в поле зору науковців².

У дослідженнях історії становлення церковної бюрократії в Російській імперії XVIII ст. підкреслюється, що ключову роль у цьому процесі відіграли реформи Петра I та створення Св. Синоду. З появою Синоду пов'язують кардинальну зміну становища Церкви, яка стає частиною державного апарату, з властивою йому бюрократизацією³. «Духовний Регламент» заклав підвалини для формування централізованої системи духовної освіти в імперії. Нижчий рівень був представлений архієрейськими школами, а вищий – академіями⁴. «Регламент» став важливою віхою в історії розвитку освіти в Російській імперії, адже після його прийняття процес створення архієрейських шкіл пішов швидше⁵. Спроба створення центрального керівного

¹ Н.Ю. Сухова, *История управления духовно-учебными заведениями в России. 1807–1867 гг.*, „Богословский сборник” 2003, 13, с. 236; Е.В. Дворецкий, К.В. Козлов, *Епархиальные училищные советы в системе управления церковными школами в России в конце XIX – начале XX вв.*, „Вестник Брянского государственного университета”, <https://cyberleninka.ru/article/n/eparhialnye-uchilischnye-sovety-v-sisteme-upravleniya-tserkovnymi-shkolami-v-rossii-v-kontse-xix-nachale-xx-yy> [доступ: 15 VII 2017]; В.Н. Федорук, *Реформа духовно-учебных заведений при обер-прокуроре Н.А. Протасове*, „Среднерусский вестник общественных наук” 2010, 2, с. 180–181.

² Л. Посохова, *Православные коллегии и церковная бюрократия в Российской империи (XVIII – начало XIX в.)*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 5, cz. 1, red. A. Gaca, A. Górak, Z. Naworski, Lublin–Toruń–Wrocław 2013, s. 239–251.

³ П.В. Тихомиров, *Каноническое достоинство реформы Петра Великого по церковному управлению*, „Богословский вестник” 1904, 1, 1, с. 75–106; И.К. Смолич, *История Русской Церкви. 1700–1917 гг.*, Москва 1997, <https://www.sedmitza.ru/lib/text/439980/> [доступ: 20 VII 2017]; В.Г. Игнатов, *История государственного управления в России*, Ростов на Дону 2010, http://society.polbu.ru/ignatov_gosupr/ch38_i.html [доступ: 10 VIII 2017].

⁴ *Духовный регламент*, Санкт Петербург 1721, <http://www.krotov.info/acts/18/1/1721regl.html> [доступ: 22 VII 2017].

⁵ П.В. Верховский, *Учреждение Духовной коллегии и Духовный регламент. К вопросу об отношении церкви и государства в России. Исследование в области истории русского церковного права*, t. 1, Ростов-на-Дону 1916, с. 406.

органу духовними навчальними закладами імперії була зроблена 21 липня 1721 р., коли Синод затвердив «Типографскую контору» під орудою Гавріїла (Бужинського)⁶. Хоча інституція проіснувала короткий час, це була важлива і показова акція. Безуспішність діяльності «Контори» можна пояснити тим, що у нормативних актах не були прописані параметри виконання цим органом управлінських дій, не була створена матеріальна база. Відсутність необхідних елементів системи управління унеможливлювало плідну взаємодію цього суб'єкта управління з об'єктами управління (архієрейськими школами, академіями). Отже, в цей час система управління, незважаючи на певні кроки її реорганізації, залишалася децентралізованою. Духовні школи, як і раніше, перебували під управлінням місцевої єпархіальної влади, що було достатньо традиційним явищем для духовної освіти XVII–XVIII ст. Підпорядкованість місцевим архієреям означала, що методи виховання, зміст освіти, склад викладачів та учнів повністю залежали від поглядів, енергійності та можливостей цих архієпископів. Обов'язки посадових осіб (ректора, префекта тощо) цих навчальних закладів протягом століття так і не були оформлені синодальними інструкціями⁷.

У наступні десятиліття XVIII ст. спостерігалось декілька спроб створити чітку систему управління духовними школами. Однак синодальний контроль так само обмежувався збиранням загальних відомостей про стан шкіл, число учнів і вчителів. Ці звіти місцеве єпархіальне начальство надсидало до Синоду⁸. Актова документація дозволяє зробити висновок про те, що в Російській імперії протягом усього XVIII ст. і аж до реформи 1808 р. процеси централізації й бюрократизації в сфері духовної освіти так і не увійшли в повну силу. У зв'язку з цим зберігалися умови для існування й розвитку деяких регіональних особливостей (інститутів і традицій управління)⁹.

Новий період в історії духовної освіти пов'язаний зі смугою реформ початку XIX ст. Закон від 25 червня 1808 р.¹⁰ та ряд інших актів вносили зміни до структури та навчально-виховного процесу духовних шкіл, а також порядку їхнього фінансування, формування капіталів на утримання духовенства тощо. Ці перетворення стали логічним

⁶ Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи, 1-я серия, т. 1 (1721), № 153 (132), Санкт Петербург 1879.

⁷ Л. Посохова, *op. cit.*, s. 246.

⁸ Н.Ю. Сухова, *op. cit.*, s. 209–210.

⁹ Л. Посохова, *op. cit.*, s. 249.

¹⁰ Полное Собрание Законов Российской Империи, с 1649 года, т. 30, 1808, Санкт Петербург 1830, № 23122, s. 368–395.

продовженням попередніх пошуків та пропозицій і на практиці знаменували реалізацію планів реформування, які неодноразово пропонувалися ще у другій половині XVIII ст. Нові статuti детально регламентували всі аспекти діяльності академій, семінарій та училищ. При Синоді була заснована Комісія духовних училищ, яка була поставлена на чолі системи управління духовною освітою. Комісія була створена як самостійний орган для керування всіма духовними навчальними закладами¹¹. Це означало скасування широких прав і обов'язків архієреїв щодо управління освітою в епархії. Комісія працювала на колегіальній основі, до її складу входили архієреї та вищі чиновники, під головуванням першого члена Синоду. Хоча всі чиновники Комісії духовних училищ мали досвід в освітянських справах¹², окрім роботи в цьому державному органі вони обіймали ще декілька відповідальних посад. Робота в Комісії була не єдиним обов'язком кожного з її членів, вони виконували її не на регулярній основі.

Згідно з вимогами ряду законодавчих актів реформи 1808 р., територія Російської імперії була поділена на навчальні округи, які очолили академії. До діючих на цей час Київської та Московської духовних академій додалися Петербурзька (з 1809 р.) та Казанська (з 1842 р.). Законом були встановлені чотири шаблі церковно-освітніх закладів: парафіяльні школи, повітові училища, семінарії та академії. Академії були поставлені на чолі духовно-навчальних округів та мали здійснювати нагляд за всіма школами відповідних епархій, які об'єднувалися в округ. За задумом авторів реформа забезпечувала взаємозв'язок духовних навчальних закладів різних рівнів, від початкового до вищого. Звернемо увагу на схожість ряду параметрів цієї реформи з університетською, зокрема, університети також були поставлені на чолі навчальних округів.

Керівництво всіх духовних навчальних закладів округу щорічно надсидало до «своїх» академій звіти про діяльність шкіл. У той же час начальство академій періодично відправляло ревізорів зі складу професорів для інспектування семінарій. При тому, що архієрей головував у конференції та правлінні академії, його влада була значно зменшена у порівнянні з попереднім періодом. Це, звичайно, викликало незадоволення більшості архієреїв¹³. Статuti позбавили архієреїв права напряму втручатися в справи шкільної адміністрації, дозволив-

¹¹ *Ibidem*, № 23207, s. 508–511.

¹² В.Н. Федорук, *op. cit.*, s. 178.

¹³ И.А. Чистович, *Руководящие деятели духовного просвещения в России в первой половине XIX в. Комиссия духовных училищ*, Санкт Петербург 1894, s. 259–260.

ши їм лише вносити пропозиції на розгляд органів семінарського та академічного управління. Єпископи відтепер здійснювали лише загальний нагляд за діяльністю академій та представляли інтереси духовних освітніх установ перед Синодом і верховною владою.

Таким чином, проведені на початку ХІХ ст. перетворення сприяли побудові централізованої системи управління духовними навчальними закладами, на чолі якої стояла Комісія духовних училищ. Поступово роль місцевих архієреїв у керуванні духовними школами зменшується. Нові умови означали ліквідацію місцевих освітніх традицій. Досліджуючи реформу 1808 р. О.А. Вишленкова дійшла висновку, що її сутність полягала у використанні урядом протестантської моделі організації духовної освіти й у цілому високо оцінила її задум¹⁴.

У 1830-х рр. почався новий період в історії управління духовними навчальними закладами. У зв'язку зі зміною церковно-політичного курсу, який був орієнтований на зміцнення церковної дисципліни, обер-прокурор Св. Синоду М.О. Протасов поставив питання про перегляд статутів духовних шкіл 1814 р. Він планував посилити бюрократичний порядок управління духовними школами та кардинально переробити навчальні плани. 1 березня 1839 р. Комісія духовних училищ була скасована, а всі її функції були передані Духовно-навчальному управлінню. Духовно-навчальні справи відтепер поділялися на два види. Найголовніші питання розглядав безпосередньо Синод, а Духовно-навчальне управління готувало ці справи з відповідними довідками та матеріалами. Усі інші справи розглядав обер-прокурор або Духовно-навчальне управління й самостійно приймали рішення.

Духовно-навчальне управління підпорядковувалося безпосередньо обер-прокурору Синоду. Новостворений орган, який очолював директор, складався з двох відділів (навчальних і господарських справ), секретарської частини, бухгалтерії та казначейства. Найважливіші питання розглядалися на загальних засіданнях директора та начальників обох відділів, у разі потреби на засідання запрошувалися ректори Санкт-Петербурзької академії та семінарії¹⁵. На відміну від попередньої Комісії, яка була колегіальним органом, Управління було справжньою канцелярією. Різке посилення бюрократизації системи управління духовною освітою одразу призвело до очевидних негативних наслідків.

¹⁴ Е.А. Вишленкова, *Заботясь о душах подданных: религиозная политика в России первой четверти XIX века*, Саратов 2002, с. 336.

¹⁵ Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание II-е, т. 14, Санкт-Петербург 1839, № 12070, с. 182.

Відтепер Управління складалося виключно з чиновників, які нерідко не розуміли специфіку духовно-навчальних проблем і були не здатні приймати самостійні рішення¹⁶. У зв'язку з цим Н.Ю. Сухова підкреслює, що Духовно-навчальне управління виконувало всі задуми обер-прокурора та було його «слухняним органом»¹⁷.

Таким чином, у результаті реформи системи управління духовними навчальними закладами 1830-х рр. роль обер-прокурора Синоду суттєво зросла. Відтепер чимало питань, котрі стосувалися внутрішнього устрою духовних шкіл, обер-прокурор вирішував одноосібно. Структура сформованої системи управління мала всі ознаки централізації, адже основні процеси управління були зосереджені в єдиному керуючому органі, який обробляв загал інформації, котра надходила від усіх елементів об'єкта управління, тобто духовних шкіл. Централізована система посилювала авторитарні тенденції керівництва духовною освітою, обмежувала ініціативу викладачів і місцевої адміністрації, ігнорувала регіональну специфіку. Створена система управління за своїми характеристиками була простою в тому сенсі, що всі навчальні заклади підпорядковувалися безпосередньо Духовно-навчальному управлінню.

У 1867 р., у ході наступної смуги реформ, Синод перетворив Духовно-навчальне управління на Навчальний комітет, який знов став колегіальним органом. Комітет складався з президента (це обов'язково мала бути особа духовного сану) і дев'яти членів (з духовенства та світських). Шестеро з них постійно працювали в комітеті, а три проводили ревізії духовних навчальних закладів. У комітеті працював діловод. Рішення комітету не мали самостійної сили, всі свої пропозиції та висновки цей орган через обер-прокурора мав представляти на затвердження Синоду. Однією з важливих відмінностей Навчального комітету від Духовно-навчального управління було те, що діяльність комітету обмежувалася виключно педагогічно-навчальною сферою¹⁸. Адміністративні та організаційні питання вирішував обер-прокурор Синоду, а розв'язанням господарських проблем відтепер займалися відповідні підрозділи Синоду.

Запровадження у 1867 та 1869 рр. нових статутів (семінарського та академічного) привели до ряду суттєвих змін у сфері управління духовною освітою. Був скасований поділ території держави на

¹⁶ Филарет (Дроздов), *Собрание мнений и отзывов по учебным и церковно-государственным вопросам*, Санкт Петербург 1885–1888, с. 574.

¹⁷ Н.Ю. Сухова, *op. cit.*, с. 227.

¹⁸ *Полное Собрание Законов Российской Империи*, собрание II-е, т. 42, Санкт Петербург 1867, № 44570, с. 496–498.

духовно-навчальні округи. Статут 1869 р. суттєво розширив функції самоуправління академій, при збереженні їхньої підпорядкованості Синоду і опіки над ними з боку єпархіальних архієреїв. Останні повинні були спостерігати за навчальним процесом, головувати на наукових засіданнях академічної ради та іспитах. Академію очолювала рада, до компетенції якої належали загальні питання управління закладу, передусім навчально-виховного процесу. Господарські питання розглядало та виносило рішення правління академії¹⁹. Статути духовних семінарій і училищ 1867 р. передбачали створення таких правлінь, які, по суті, і були керівними органами цих навчальних інституцій. Правління були педагогічні та розпорядницькі: перші розглядали навчально-виховні питання, а другі завідували господарськими та фінансовими справами. Правління склалися з представників викладацького корпусу та місцевого єпархіального духовенства. Духовні семінарії від підпорядкування академіям були передані під керівництво місцевих архієреїв²⁰. У нових статутах була зафіксована система виборів наставників та участь єпархіального духовенства у вирішенні деяких внутрішніх справ цих навчальних закладів.

У 1850–1860-ті рр. до системи духовної освіти увійшли й жіночі духовні училища. Згідно зі статутом 1868 р., єпархіальні жіночі училища підпорядковувалися Синоду та єпархіальному архієрею. Внутрішнє управління в цих навчальних закладах здійснювалося теж радою училища²¹. В управлінні як єпархіальними жіночими училищами, так і чоловічими духовними семінаріями велику роль відігравали з'їзди єпархіального духовенства. Вони розглядали різні питання, від фінансування навчальних закладів, затвердження заробітної платні викладачам, призначення начальниці училища, аж до обговорення необхідності викладання музики та «нових» мов. Хоча всі рішення з'їзду отримували остаточну силу лише після затвердження єпархіальним архієреєм, не можна не визнати, що сфера повноважень з'їзду була досить широкою²². Появу цього органу управління можна розгляда-

¹⁹ Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание II-е, t. 44, Санкт Петербург 1869, № 47154, s. 545–556.

²⁰ Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание II-е, t. 42, Санкт Петербург 1867, № 44571, № 44572, s. 498–519.

²¹ Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание II-е, t. 43, Санкт Петербург 1868, № 46271, s. 254–256.

²² А. Кузнецов, *Епархиальные женские училища (по поводу исполнившегося сорокалетия устава этих училищ)*, „Церковные ведомости“ 1909, 8, s. 379–381; С.В. Нижнікова, *Викладачі єпархіальних жіночих училищ України (друга половина XIX – початок XX ст.): колективний портрет*, в: *Історична пам'ять. Науковий збірник*, Випуск 34–35, Полтава 2016, s. 54.

ти як певний крок до формування елементів громадянського суспільства в Російській імперії.

Таким чином, у результаті реформ 1860-х рр. система управління духовними навчальними закладами була суттєво ускладнена. Відбувся перехід від простої до складної ієрархічної системи управління, в якій функції управління були розподілені між декількома супідрядними органами з одночасним дотриманням принципу централізації. У такій системі органи управління вищих рівнів здійснюють вплив на об'єкт управління не прямо, а через елементи управління нижчестоящего рівня. При збереженні принципу централізації управління в духовних школах були суттєво посилені елементи самоврядування. Такі явища можна трактувати як важливу новацію в системі управління.

Зміни політичного курсу в Російській імперії у 1880-ті роки втілювалися й у новому Статуті духовних академій²³ та Статуті духовних семінарій 1884 р.²⁴ Автори статуту духовних академій відзначали, що його мета полягала в спрощенні порядку управління академіями²⁵. Проведений аналіз нових статутів та порівняння із попередніми актами дозволяє стверджувати, що вплив єпархіального архієрея на академії та семінарії знов значно посилювався. До того ж у нових статутах можна зафіксувати тенденцію, спрямовану на скасування самоврядування і виборних начал. Це мало прояв у введенні адміністративного порядку призначення посадових осіб та обмеженні прав з'їздів духовенства. Водночас було відновлено контроль академій за семінаріями, а останніх за нижчими духовними навчальними закладами.

19 січня 1885 р. при Св. Синоді була створена Училищна рада для управління церковно-парафіяльними школами і школами грамоти, число яких швидко збільшувалося у 1880–1890-ті рр. Структура Училищної ради поступово ускладнювалася по мірі зростання числа підвідомчих шкіл і розширення впливу Синоду на народну освіту²⁶. В єпархіях головною адміністративною установою була єпархіальна училищна рада. Саме вона керувала організацією діяльності церковно-парафіяльних шкіл і шкіл грамоти. Сфера діяльності єпархіальних училищних рад була визначена досить широко²⁷. Як і у попередній

²³ Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание III-е, т. 4, Санкт Петербург 1884, № 2160, s. 232–243.

²⁴ *Ibidem*, № 2401, s. 437–455.

²⁵ И.К. Смолич, *op. cit.*

²⁶ Е.В. Дворецкий, К.В. Козлов, *op. cit.*

²⁷ Законы и справочные сведения по начальному народному образованию, сост. А.С. Пругавин, Санкт Петербург 1898, s. 387.

період, структура управління залишалася складною, ієрархічною та централізованою за своїми характеристиками.

Революційні події 1905–1907 рр. не минули й духовні школи Російської імперії. На підставі звітів ревізорів Св. Синод зробив висновок, що невдоволення серед учнів було пов'язано зі скасуванням самоврядування в навчальних закладах та посиленням контролю зверху. Натомість у 1910 р. було затверджено новий Статут духовних академій²⁸, а у 1911 р. було внесено декілька змін до його положень²⁹. Одним із перетворень у системі управління стало посилення впливу єпархіального архієрея на духовні школи єпархії. Єпископ, наприклад, своїм рішенням міг викреслити «небажаного» кандидата на учительську посаду зі списку, який йому надала академічна рада³⁰. Підкреслимо, що нові статuti духовних семінарій та училищ так і не були ухвалені Державною думою, тому не вступили в силу. У наступні роки суттєвих перетворень у системі управління не відбувалося. У 1918 р. радянська влада ліквідувала Навчальний комітет при Св. Синоді, й доля духовних шкіл, як відомо, зазнала трагічних змін.

Таким чином, у XVIII – на початку XX ст. в Російській імперії поступово сформувалася та трансформувалася система управління духовними навчальними закладами. Протягом XVIII ст., незважаючи на кілька спроб створення центральних органів керівництва духовними школами, продовжувала існувати децентралізована система управління, із зосередженням значної влади в руках місцевих архієреїв. Така ситуація дозволяла подекуди зберігати і навіть розвивати деякі місцеві освітні традиції. У XIX ст. система управління духовними навчальними поступово вбудовувалася в державну бюрократичну систему. Протягом другого періоду, у 1808–1839 рр., в Російській імперії була створена централізована система управління духовними навчальними закладами, яку очолювала Комісія духовних училищ при Синоді. У наступний період, 1839–1867 рр., відбулося ускладнення системи та суттєве посилення чиновницько-бюрократичного апарату. На чолі системи було поставлене Духовно-навчальне управління при Синоді, одночасно відбулося збільшення повноважень та важливості впливу обер-прокурора Синоду. З другої половини 1860-х років, на новій стадії, котра була розпочата ліберальними реформами в Російській імперії, при збереженні централізованої системи управління

²⁸ Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание III-e, t. 30, Санкт Петербург 1910, № 33274, s. 414–431.

²⁹ Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание III-e, t. 31, Санкт Петербург 1911, № 35802, s. 961–966.

³⁰ *Ibidem*, s. 963.

духовними школами імперії, були запроваджені важливі елементи самоврядування. Натомість у період з другої половини 1880-х років і до 1918 р. система управління духовними навчальними закладами зазнала не тільки подальшого розгалуження та ускладнення структури всіх її сегментів, а й були ліквідовані паростки самоврядування та збільшена влада архієреїв. Функції архієрея в цій сфері відтепер мали певні риси чиновницько-бюрократичного (а подекуди й поліцейського) нагляду. Хоча аналітичні оцінки, котрі потрапляли до Синоду, свідчили про обізнаність центральних органів влади з поширенням невдоволення на місцях, яке пояснювалося посиленням централізації та придушенням місцевої ініціативи, жодних кроків у напрямку повернення елементів самоуправління так і не було зроблено.

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

Źródła

Духовный регламент, Санкт Петербург 1721, <http://www.krotov.info/acts/18/1/1721regl.html> [dostęp: 20 VII 2017].

Законы и справочные сведения по начальному народному образованию, сост. А.С. Пругавин, Санкт Петербург 1898.

Полное Собрание Законов Российской Империи, с 1649 года, т. 30, 1808, Санкт Петербург 1830.

Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание II-е, т. 14, Санкт Петербург 1839.

Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание II-е, т. 42, Санкт Петербург 1867.

Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание II-е, т. 43, Санкт Петербург 1868.

Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание II-е, т. 44, Санкт Петербург 1869.

Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание III-е, т. 4, Санкт Петербург 1884.

Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание III-е, т. 30, Санкт Петербург 1910.

Полное Собрание Законов Российской Империи, собрание III-е, т. 31, Санкт Петербург 1911.

Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи. 1-я серия, Санкт Петербург 1879.

Оpracowania

Верховский П.В., *Учреждение Духовной коллегии и Духовный регламент. К вопросу об отношении церкви и государства в России. Исследование в области истории русского церковного права*, т. 1, Ростов-на-Дону 1916.

Вишленкова Е.А., *Заботясь о душах подданных: религиозная политика в России первой четверти XIX века*, Саратов 2002.

Дворецкий Е.В., Козлов К.В., *Епархиальные училищные советы в системе управления церковными школами в России в конце XIX – начале XX вв.*, „Вестник Брянского государственного университета”, <https://cyberleninka.ru/article/n/eparhialnye-uchilischnye-sovety-v-sisteme-upravleniya-tserkovnymi-shkolami-v-rossii-v-kontse-xix-nachale-xx-vv> [dostęp: 15 VII 2017].

Игнатов В.Г., *История государственного управления в России*, Ростов-на-Дону 2010, http://society.polbu.ru/ignatov_gosupr/ch38_i.html [dostęp: 10 VIII 2017].

Кузнецов А., *Епархиальные женские училища (по поводу исполнившегося сорокалетия устава этих училищ)*, „Церковные ведомости” 1909, 8.

- Нижнікова С.В., *Викладачі єпархіальних жіночих училищ України (друга половина XIX – початок XX ст.): колективний портрет*, в: *Історична пам'ять. Науковий збірник*, Випуск 34–35, Полтава 2016.
- Посохова Л., *Православные коллегіумы и церковная бюрократия в Российской империи (XVIII – начало XIX в.)*, в: *Dzieje biurokracji*, t. 5, red. A. Gaca, A. Górak, Z. Naworski, Lublin–Toruń–Wrocław 2013.
- Смолич И.К., *История Русской Церкви. 1700–1917 гг.*, Москва 1997, <https://www.sedmitza.ru/lib/text/439980/> [dostęp: 20 VII 2017].
- Сухова Н.Ю., *История управления духовно-учебными заведениями в России. 1807–1867 гг.*, „Богословский сборник” 2003, 13.
- Тихомиров П.В., *Каноническое достоинство реформы Петра Великого по церковному управлению*, „Богословский вестник” 1904, 1, 1.
- Федорук В.Н., *Реформа духовно-учебных заведений при обер-прокуроре Н. А. Протасове*, „Среднерусский вестник общественных наук” 2010, 2.
- Филарет (Дроздов), *Собрание мнений и отзывов по учебным и церковно-государственным вопросам*, Санкт Петербург 1885–1888.
- Чистович И.А., *Руководящие деятели духовного просвещения в России в первой половине XIX в. Комиссия духовных училищ*, Санкт Петербург 1894.

ABSTRACT

The article deals with the research on the process of creating a system of management of spiritual educational institutions in the Russian Empire in the 18th – early 20th centuries. There were defined the traditions and formed innovations in the created management system. The conclusion was made that the system of management of spiritual educational institutions passed several stages of development, which differed in their characteristics.

Key words: Russian Empire, the Holy Synod, spiritual education, management system

Tradycje i innowacje w systemie zarządzania duchownymi instytucjami oświatowymi Imperium Rosyjskiego (XVIII – początek XX wieku)

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy badań nad procesem tworzenia systemu zarządzania duchownymi instytucjami oświatowymi w Imperium Rosyjskim od XVIII w. do początku XX w. Zostały przedstawione tradycje i uformowane innowacje w stworzonym systemie zarządzania. Stwierdzono, że system zarządzania duchownymi instytucjami oświatowymi przeszedł kilka etapów rozwoju, znacząco różniących się między sobą.

Słowa kluczowe: Imperium Rosyjskie, Święty Synod, edukacja religijna, system zarządzania

NOTA O AUTORACH

Людмила Юріївна Посохова, д.і.н. – Професор кафедри історії України Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сфера наукових інтересів: історія освіти, письменності та культури в Україні XVII – поч. XIX ст. E-mail: lprosokhova@karazin.ua

Світлана Василівна Нижнікова – Викладач кафедри історії України Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сфера наукових інтересів: історія освіти, культури в Україні XIX – поч. XX ст. E-mail: s.v.nyzhnikova@karazin.ua